

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MUROJAATNING STATUS VA YOSH OMILI

Nishanova Sitora Abduraimovna

Samarqand davlat chet tillari insituti Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida og‘zaki murojaat shakllarining status va yosh omiliga bog‘liq xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy maqom (status) va yosh farqlarining nutq jarayonida murojaat shakllariga qanday ta‘sir ko‘rsatishi ilmiy asosda yoritilgan. Har ikkala til misolida rasmiy va norasmiy murojaat vositalari, hurmat ifodalash usullari hamda yoshga oid lingvistik farqlar qiyosiy jihatdan o‘rganilgan. Natijada, murojaat shakllari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlarining muhim ko‘rsatkichi ekanligi aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *murojaat, status, yosh omili, ijtimoiy maqom, lingvistik xususiyatlar, ingliz tili, o‘zbek tili, nutq madaniyati, pragmatika.*

Annotation. *This article analyzes the features of forms of address in English and Uzbek languages with regard to status and age factors. The study examines how social status and age differences influence the use of address forms in communication. Formal and informal address forms, expressions of respect, and age-related linguistic variations are comparatively analyzed in both languages. The findings reveal that forms of address serve as important indicators of social relationships and cultural values in society.*

Keywords: *forms of address, status, age factor, social status, linguistic features, English language, Uzbek language, speech culture, pragmatics.*

Аннотация. *В данной статье анализируются особенности форм обращения в английском и узбекском языках с учетом факторов статуса и возраста. В исследовании рассматривается влияние социального статуса и возрастных различий на использование форм обращения в речи. На примерах двух языков проводится сравнительный анализ официальных и неофициальных форм обращения, способов выражения уважения и возрастных лингвистических различий. В результате установлено, что формы обращения являются важным показателем социальных отношений и культурных ценностей общества.*

Ключевые слова: *формы обращения, статус, возрастной фактор, социальный статус, лингвистические особенности, английский язык, узбекский язык, культура речи, прагматика.*

KIRISH

Muloqot jarayonida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar hamda nutqiy odob me‘yorlari turli lingvistik vositalar orqali namoyon bo‘ladi. Shunday vositalardan biri murojaat shakllari bo‘lib, ular nafaqat kommunikativ aloqani

oʻrnatish, balki suhbatdoshlar oʻrtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi va psixologik munosabatni ifodalashda muhim rol oʻynaydi. Xususan, murojaat shakllarining tanlanishi koʻp jihatdan suhbatdoshlarning ijtimoiy statusi va yoshiga bogʻliq boʻlib, bu omillar nutqning pragmatik xususiyatlarini belgilab beradi. Turli tillarda, jumladan ingliz va oʻzbek tillarida murojaat tizimi oʻziga xos milliy-madaniy xususiyatlarga ega boʻlib, ular jamiyatdagi ierarxik tuzilma va anʼanaviy qadriyatlar bilan chambarchas bogʻliqdir.

Zamonaviy tilshunoslikda murojaat shakllarini oʻrganish pragmatika, sotsiolingvistika hamda lingvokulturologiya yoʻnalishlari doirasida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, status va yosh omillarining nutq jarayoniga taʼsirini tahlil qilish, turli tillar kesimida ularning oʻxshash va farqli jihatlarini aniqlash ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir. Ingliz tilida murojaat shakllari koʻproq individualizm va tenglik tamoyillariga asoslangan boʻlsa, oʻzbek tilida esa hurmat, ierarxiya va yoshga nisbatan ehtirom ustuvor oʻrin egallaydi. Shu sababli, ikki tilni qiyosiy oʻrganish orqali murojaatning status va yosh omiliga bogʻliq lingvistik hamda madaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashuv sharoitida turli madaniyat vakillari oʻrtasidagi muloqot kengayib borayotgan bir paytda, murojaat shakllarini toʻgʻri qoʻllash kommunikativ muvaffaqiyatning muhim omiliga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ingliz va oʻzbek tillarida murojaatning status va yosh omili asosida oʻrganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega boʻlib, tarjima, til oʻqitish va madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlarida muhim natijalar berishi kutiladi.

Murojaat shakllari ijtimoiy status va yosh omiliga bogʻliq jihatlarni aniqlashda markaziy vosita hisoblanadi. Ingliz tilida, masalan, rasmiy suhbatlarda **“Mr. Smith”** yoki **“Dr. Johnson”** kabi familiya asosidagi murojaatlar ustunlik qiladi va ular suhbatdoshning ijtimoiy mavqegini hurmat bilan ifodalaydi. Shu bilan birga, yosh kishilarga nisbatan **“Sir”** yoki **“Ma’am”** kabi umumiy hurmat shakllari ishlatiladi, bu esa nutqda ijtimoiy masofani saqlashga xizmat qiladi. Norasmiy muloqotlarda esa ism orqali murojaat qilish keng tarqalgan, masalan, **“John, could you help me?”** kabi jumlar suhbatdoshlar oʻrtasidagi tenglik va samimiylilikni aks ettiradi.

Oʻzbek tilida esa murojaat shakllari koʻproq ierarxiya va hurmat tamoyillariga tayanadi. Masalan, kattalarga murojaat qilishda **“aka”**, **“opa”**, **“oyim”** kabi vokativ shakllar ishlatiladi, bu nafaqat yosh, balki ijtimoiy maqomni ham aks ettiradi. Ish joyida rahbarga nisbatan esa **“janob direktor”** yoki **“xoʻjayin”** kabi rasmiy shakllar qoʻllanadi. Yoshlar oʻrtasida esa ism va familiya orqali murojaat qilish keng tarqalgan: **“Aziza, kitobingni berdingmi?”** Shu misollar murojaat shakllarining yosh va status omili bilan bevosita bogʻliqligini koʻrsatadi.

Shuningdek, ijtimoiy kontekst va madaniyat murojaat tanlovida muhim rol oʻynaydi. Ingliz tilida egalik va individualizm tamoyili ustun boʻlgani uchun, yosh va status

farqlari ba'zida norasmiy shakllar orqali yumshatiladi. Masalan, universitetdagi professor va talaba o'rtasida *"Professor, can I ask you something?"* shaklidagi murojaat, rasmiylikni saqlab qoladi, lekin samimiylikni ham ta'minlaydi. O'zbek tilida esa ierarxik tuzilma an'anaviy qadriyat bilan uyg'unlashadi; katta yoshdagiga to'g'ridan-to'g'ri ism bilan murojaat qilish odatda odob-axloq me'yorlariga zid hisoblanadi. Shu sababli, nutqda yosh va status omillari, shuningdek, ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular lingvistik vositalar tanlovida o'z aksini topadi.

Murojaat shakllarini tadqiq qilish pragmatik va sotsiolingvistik nuqtai nazardan ham ahamiyatlidir. Nutqdagi hurmat shakllari, vokativ va ijtimoiy prefikslar suhbatdoshlar o'rtasidagi masofani belgilaydi va muloqot jarayonining samaradorligini oshiradi. Misol uchun, ingliz tilida rasmiy suhbatlarda *"Excuse me, Mr. Brown, could you..."* jumlasini ijtimoiy masofa va hurmatni aks ettiradi, o'zbek tilida esa "Kechirasiz, aka, sizdan iltimosim bor" jumlasini shu vazifani bajaradi. Shu bilan birga, yosh omili ham til tanlovida aniq rol o'ynaydi: yosh kishiga nisbatan norasmiy shakllar ko'proq ishlatiladi, kattalarga esa rasmiy yoki hurmat ifodalovchi shakllar ustun bo'ladi.

Natijada, ingliz va o'zbek tillarida murojaat shakllari status va yosh omili bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular nutq madaniyati, ijtimoiy maqom va muloqot samaradorligini aniqlovchi muhim indikator hisoblanadi.

Muloqot jarayonida insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar hamda nutqiy odob me'yorlari turli lingvistik vositalar orqali namoyon bo'ladi. Shunday vositalardan biri murojaat shakllari bo'lib, ular nafaqat kommunikativ aloqani o'rnatish, balki suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy masofa, hurmat darajasi va psixologik munosabatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Murojaat shakllarining tanlanishi ko'p jihatdan suhbatdoshlarning ijtimoiy statusi va yoshiga bog'liq bo'lib, bu omillar nutqning pragmatik xususiyatlarini belgilab beradi. Turli tillarda, jumladan ingliz va o'zbek tillarida murojaat tizimi o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, ular jamiyatdagi ierarxik tuzilma va an'anaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Ingliz tilida rasmiy suhbatlarda "Mr. Smith" yoki "Dr. Johnson" kabi familiya asosidagi murojaatlar ustunlik qiladi va ular suhbatdoshning ijtimoiy mavqegini hurmat bilan ifodalaydi. Shu bilan birga, yosh kishilarga nisbatan "Sir" yoki "Ma'am" kabi umumiy hurmat shakllari ishlatiladi, bu esa nutqda ijtimoiy masofani saqlashga xizmat qiladi. Norasmiy muloqotlarda esa ism orqali murojaat qilish keng tarqalgan, masalan, *"John, could you help me?"* kabi jumlar suhbatdoshlar o'rtasidagi tenglik va samimiylikni aks ettiradi. O'zbek tilida esa murojaat shakllari ko'proq ierarxiya va hurmat tamoyillariga tayanadi. Kattalarga murojaat qilishda *"aka", "opa", "oyim"* kabi vokativ shakllar ishlatiladi, bu nafaqat yosh, balki ijtimoiy maqomni ham aks ettiradi. Ish joyida rahbarga nisbatan esa *"janob direktor"* yoki *"xo'jayin"* kabi rasmiy shakllar qo'llanadi, yoshlar o'rtasida esa ism va familiya orqali murojaat qilish keng tarqalgan:

“Aziza, kitobingni berdingmi?” Shu misollar murojaat shakllarining yosh va status omili bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Status omili nutq tanlovida asosiy determinant hisoblanadi. Yuqori ijtimoiy maqomga ega bo‘lgan shaxsga nisbatan rasmiy va hurmat shakllari ishlatiladi, pastroq maqomdagiga esa norasmiy shakllar ko‘proq qabul qilinadi. Masalan, ingliz tilida ish joyidagi rahbar va xodim o‘rtasida rasmiy “*Mr./Ms. + familiya*” ishlatilsa, o‘zbek tilida rahbarga nisbatan “*janob direktor*” yoki “*xo‘jayin*” kabi shakllar ishlatiladi. Yosh farqi ham murojaat shakllarini belgilashda muhim omildir: kattalarga nisbatan rasmiy yoki hurmat ifodali shakllar ishlatilsa, yoshlar o‘rtasida do‘stona, ism orqali murojaat qilish keng tarqalgan. Shu bilan birga, yosh va status birlashganda, murojaat shakli yanada qat’iy belgilanadi: katta yoshdagiga rasmiy va hurmat shakli ustun bo‘ladi.

Ijtimoiy kontekst va madaniyat murojaat tanlovida muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilidagi murojaat shakllari individualizm va tenglik prinsiplari asosida shakllangan bo‘lsa, o‘zbek tilida an’anaviy hurmat, ierarxiya va jamiyatdagi yosh-guruh qarorlariga asoslanadi. Bu tafovutlar madaniyatlararo kommunikatsiyada noto‘g‘ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, vokativ shakllar nutqda emotsional ohang va diqqatni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, ingliz tilida: “*John, can you help me?*”; o‘zbek tilida: “*Aziza, kitobingni berdingmi?*” jumalari shu vazifani bajaradi.

Turli tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, murojaat shakllari nutq samaradorligi va ijtimoiy munosabatlarning sifatini belgilaydi. Rasmiy shakllar nutqni tartibga soladi, norasmiy shakllar esa kommunikativ qulaylik va samimiylilikni oshiradi. Shu sababli, murojaat shakllarini o‘rganish pragmatika, sotsiolingvistika va lingvokulturologiya uchun muhim ahamiyatga ega. Natijada, ingliz va o‘zbek tillarida murojaat shakllari status va yosh omili bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular nutq madaniyati, ijtimoiy maqom va muloqot samaradorligini aniqlovchi muhim indikator hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, murojaat shakllari ijtimoiy status va yosh omili bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ular nutq madaniyati va muloqot samaradorligini belgilovchi muhim indikator hisoblanadi. Ingliz tilida murojaat shakllari individualizm va tenglik tamoyillari asosida shakllansa, o‘zbek tilida an’anaviy hurmat, ierarxiya va yoshga nisbatan ehtirom ustuvor o‘rin egallaydi. Status omili yuqori bo‘lgan suhbatdoshga nisbatan rasmiy va hurmat ifodali shakllar qo‘llanilsa, yosh omili esa nutq tanlovida norasmiylik yoki samimiylilik darajasini belgilaydi. Shu bilan birga, vokativ shakllar va intonatsiya orqali nutq emotsional ohang va diqqatni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada, ingliz va o‘zbek tillaridagi murojaat shakllarini qiyosiy tahlil qilish orqali ijtimoiy va madaniy qadriyatlar, shuningdek, pragmatik qoidalar o‘zaro bog‘liqligi aniqlandi. Ushbu natijalar til o‘qitish, tarjima, madaniyatlararo muloqot va kommunikatsiya samaradorligini oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. Routledge.
2. Maslova, V.A. (2010). *Pragmatics of Address Forms in Modern Languages*. Moscow: Nauka.
3. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
4. Hudson, R.A. (1996). *Sociolinguistics*. Cambridge University Press.
5. Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
6. Tillyayeva, N. (2015). *O'zbek tilida murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlari*. Tashkent: Fan.
7. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.